

OCJENE I PRIKAZI

WELT DER SLAWEN. GESCHICHTE, GESELLSCHAFT, KULTUR (SVIJET SLAVENA. POVIJEST, DRUŠTVO, KULTURA)

ur. Joachim Hermann, Urania-Verlag, Leipzig, Jena, Berlin, 1986, 322 str.

Naslov ovoga djela samo donekle odgovara sadržaju. Iz njega se, naime, ne vidi da je ono zamišljeno kao sinteza samo ranosrednjovjekovne prošlosti Slavena, što obrađuje razdoblje do kraja 11., odnosno 12. stoljeća, ovisno o pojedinom narodu. Također se iz slova ne može zaključiti da je ova sinteza nastala u prvom redu kao rezultat rada arheologa, bez izravne suradnje historičara. Na knjizi je surađivalo ukupno dvadeset arheologa iz nekoliko zemalja na čijem se području odvijala najstarija slavenska povijest: Bugarske, Jugoslavije, Čehoslovačke, Austrije, Mađarske, Rumunjske, Njemačke Demokratske Republike, Poljske i SSSR-a. Od naših su znanstvenika pojedina poglavlja pisali Boško Babić (Prilep), Janko Belošević (Zadar), Slavenka Ercegović-Pavlović (Beograd), Paola Korošec (Ljubljana) i Dušica Minić (Beograd). Babić je autor uvodnog teksta poglavlja Die Südslawen in Jugoslawien (Južni Slaveni u Jugoslaviji), kao i teksta o Slavenima u Makedoniji. Janko Belošević pisao je o Hrvatima, Ercegović-Pavlović i Minić o Srbima, a Korošec o Slovencima. Tako smo još jednom, istina nedosljedno, prenijeli naše suvremene odnose u rani srednji vijek. Doista se, s ovim u vezi, postavlja pitanje, je li neophodno svaku našu povijesnu (arheološku, povijesno umjetničku ili povijesno književnu) sintezu dosljedno cijepati na pojedina nacionalna (republička) poglavlja? Ne možemo li to prevladati barem pri obradi ranosrednjovjekovnih tema?

Knjiga započinje tekstom J. Hermannna, danas jednog od najboljih poznavalaca stare slavenske povijesti, o pradomovini i porijeklu Slavena. Isti je autor u iduća dva poglavlja obradio vrijeme seoba i stvaranje prvih slavenskih država, zaokruživši time razdoblje koje je prethodilo definitivnoj diferencijaciji slavenskih naroda.

Dio knjige posvećen Južnim Slavenima započinje tekstom o Bugarima (D. Angelov, D. Ovčarov). Posebno je dobro prikazan proces njihove etnogeneze, odnosno stapanja Slavena i Bugara u procesu koji se dovršava u 9. i 10. stoljeću. Znanstveni je pristup urednika i suradnika došao do punog izražaja upravo u nama bliskom problemu Makedonaca: rana je povijest makedonskih Slavena prikazana i u poglavlju o Bugarima, i u onom o Južnim Slavenima u Jugoslaviji. Tako su makedonski Slaveni uključeni u razvoj obaju naroda, što je svakako najtočnije rješenje.

Peto je poglavlje posvećeno našim narodima, no ostavit ćemo ga za kraj ovog osvrtu.

H. Friesinger je u kratkom tekstu prikazao prošlost alpskih Slavena na području njihova intenzivnog kontakta s Bavarcima, služeći se u velikoj mjeri rezultatima svojih vlastitih istraživanja slavenskog naselja u Thunauu.

O Slavenima u Rumunjskoj pisala je M. Comşa.

Čuđenje izaziva osmo poglavlje, posvećeno avaro-ugarsko-slavenskoj simbiozi (I. Erdélyi). Iako je riječ o knjizi koja se bavi u prvom redu Slavenima, ovdje o njima gotovo nema ni riječi. Dakako, bez obzira na to, mnogobrojni slavenski grobovi i bogata toponimija (da o drugome ne govorimo), nedvojbeno ukazuju na znatno prisustvo Slavena u ovim krajevima, i prije i nakon dolaska Mađara. Autor, međutim, smatra da je slavenske grobove teško razlučiti od avarskih i da se slavensko prisustvo uz Avare tek nazire. Nije to ništa nova u mađarskoj znanosti, ali začuđuje to što je urednik ove, inače tako objektivne knjige, pristao na ovakav pristup autora dobro poznatoj problematici.

O društvu i gospodarstvu Velike Moravske, s osvrtom na zavidnu kulturna dostignuća na polju umjetničkog obrta i naročito pismenosti, pisao je B. Chropovský.

Istočni Slaveni i Kijevska Rusija ocrtani su u poglavlju trojice autora: V. Lavrentjevič Janina, V. Vasiljevič Sedova i P. Petrovič Toločka. Osim društvenom i ekonomskom razvoju uopće, autori su posebnu pažnju posvetili važnosti prometnica što su povezivale Sjeverno more i arapske zemlje.

U dvanaestom je poglavlju W. Hensel prikazao početke poljske države pod dinastijom Pjasta.

Urednik knjige je, zajedno s K. W. Struveom, autor i teksta o posljednjoj skupini Slavena, onoj sjeverozapadnoj, koja je uglavnom nestala u srazu s kolonizacijskim valom Germana. Hermann je ujedno dao i temeljitiji prikaz staroslavenske religije, zasnovan na istraživanjima svetišta na Rügenu.

Zaključno se poglavlje C. Grau) svojim sadržajem ne uklapa u cjelinu knjige. Moglo bi ga se opisati kao kratki presjek slavenske povijesti od 11/12. st. pa sve do u 19. st, sa svim površnostima i izostavljanjima koje takav tekst na 16 stranica sa sobom nosi. Pišući primjerice o nacionalnim preporodima, Grau je u potpunosti izostavio Hrvate, a na karti koja prati tekst, prikazujući slavenske narode početkom 20. st, nema Crnogoraca, ali su zato navedeni Hercegovci.

No, vratimo se na tekstove naših autora. Babićev tekst o makedonskim Slavenima napisan je u skladu s potrebama knjige, te mu s te strane ne treba uputiti prigovore. Omjer pojedinih grana povijesti, s težištem na kulturnoj, zadovoljava. Babiću se ipak omakla teška greška u ulomku u kojem je sintetizirao sudbinu jugoslavenskih Slavena nakon turskih osvajanja. Citiramo Babićev tekst u vlastitom prijevodu:

»Daljnji život slavenskih naroda na Balkanskom poluotoku protjecao je u okviru Turske, ali pod okriljem i u tradiciji grčko-pravoslavne vjere, jednog od važnih elemenata njihovog bizantskog nasljeđa. Ova je vjera olakšala narodima Jugoslavije da se održe u svojoj nacionalnoj svijesti i etničkim osobitostima.« (83).

Ovoj tvrdnji i nije potreban komentar. Babić je, iz nepoznatih razloga, proglasio sve naše slavenske narode pravoslavnima, a nama ostaje da se nadamo kako je to samo rezultat previda.

Više zamjerki izaziva tekst o Hrvatima J. Beloševića. Iako su mnoge stranice naše najstarije povijesti teško čitljive, te omogućuju različita tu-

mačenja, ipak danas više ne bi trebalo ustrajati na zastarjelim terminima »Panonska/Posavska Hrvatska« i »Dalmatinska Hrvatska«, a pogotovo se granice one prve ne bi smjele bez rezerve ucrtati na kartu daleko na istok od Požege (88). Odavno je poznato da se uključivanje Slavonije sjeverno od Save u prostor hrvatske srednjovjekovne države vršilo na temelju jednog, na sasvim shvatljivog podatka Konstantina Porfirogeneta, što svakako nije dovoljno za tako dalekosežne zaključke. Ne želimo time ni na koji način isključiti Slavoniju iz hrvatskog srednjovjekovlja, ali bi se davanje nekim podacima veće težine od zaslužene moralo izbjegavati. S time je onda u vezi i tumačenje ustanka Ljudevita, kojeg autor također nepotrebno naziva Posavskim. Belošević ide tako daleko da ga proglašava vođom prve velike borbe Hrvata za neovisnost, čime je hrvatsko područje spasio od germanizacije (97). Na temelju čega dolazi do takvih zaključaka? Ljudevitov je ustanak, čak i kada bismo ga mogli nazvati hrvatskim, propao, a ako je nešto Slavoniju spasilo od sudbine što su je doživjeli toliki Slaveni na zapadu, to je bilo isprva bugarsko osvajanje, zatim širenje hrvatske vlasti na sjever, pa napokon i dolazak Mađara, da navedemo samo neke od mnogih činilaca. Karakteristično je da Belošević nigdje ne spominje Bornu, kao stvarnog kneza Hrvata u vrijeme Ljudevitova ustanka. Kako bi mogao, u skladu sa svojim viđenjem ustanka, ocijeniti njegovu ulogu, ako ne kao izdajničku? To je vjerojatno htio izbjeći.

U tumačenju doseljenja Hrvata i početaka državne organizacije, autoru su se također potkrale neke nerazjašnjene interpretacije. Tako su se, po njegovu mišljenju, Hrvati doselili kao plemenski savez s vladarskim rodom na čelu (88). U izvorima se, međutim, nigdje ne spominje vladarski rod u Hrvata sve do početka 9. st, kada valja datirati i početke hrvatske države. Belošević pak stvaranje državne organizacije meće u kraj 7. i početak 8. st. Čime opravdava ovako rano datiranje, ne znamo.

Teško je utvrditi da li je slijedeća konstatacija greška prevodioca, ili rezultat jednostranog pristupa arheologa historijskoj problematici:

»Tako saznajemo iz jednog natpisa iz sredine 9. st. u Rižinicama kod Solina za jednog kneza Trpimira (845—864).« (99).

Po ovome izgleda kao da za Trpimira ne bismo znali da nije natpisa. A što je s njegovom ispravom, s Čedadskim evanđelistarom, Gottschalkom? Čini mi se da je ova rečenica indikativna za kratke spojeve što nastaju u odnosima arheologija-historija, a koji, srećom, ipak postaju sve rjeđa pojava.

Mnogo su veće pogreške sadržane u opisu Tomislavova vladanja:

»Posavsku je hrvatsku kneževinu u prvoj četvrtini 10. st. sve do godine 928. predstavljao hrvatski kralj Tomislav. Tomislav je napokon po prvi puta ujedinio dalmatinsku i posavsku Hrvatsku između Jadrana i Drave, uključio jadranske priobalne gradove u svoje kraljevstvo u sukobu s pomorskom silom Venecijom i podijelio teritorij u 15 županija, dakle upravnih područja, kojima je na čelu uvijek stajao po jedan župan.« (99).

Nije jasno da li je Belošević htio reći da je Tomislav prvo predstavljao posavsku kneževinu, a onda je tek ujedinio s dalmatinskom, ili je bilo obrnuto. Ovako ili onako, za Tomislavovo vladanje u Slavoniji jedini je neizravni dokaz taj, da se biskupu Grguru nudila u zamjenu za ninsku sisačka biskupija. Iako je to čvrst argument, on ni na koji način ne dozvoljava postavljanje sjeverne hrvatske granice na Dravu, kako to čini Belošević. Otkuda pak Beloševiću podatak da je Tomislav pripojio dalmatinske gradove nakon

sukoba s Venecijom, ne znamo. Nikada se, ni u jednom tumačenju proturječnih vijesti o kraljevoj vlasti u Dalmaciji, a dakako ni u vijestima samim, nije spominjala Venecija. Ona u tom trenutku i nije bila sila koja bi mogla ozbiljno pomišljati na osvajanje gradova. Također, zbog čega upravo Tomislavu pripisivati podjelu države na županije, kada se zna da su one starije od samih državnih tvorevina? Odakle, zatim, zbroj od 15 županija, kada iz Porfirogenetova pisanja, o koje se sigurno oslanja i Belošević, proizlazi da je vladar izravno upravljao nad 11 županija, a ban nad tri?

Nećemo se zadržavati na čitavom nizu čudnih ili barem nepreciznih tvrdnji (crkva sv. Donata je dio starohrvatske arhitekture, glagoljski se natpisi javljaju od 11. stoljeća i sl.), ali ne možemo zaobići rečenicu u kojoj se opisuje položaj Hrvatske nakon 1102:

»Do 1301. ostala je Hrvatska u personalnoj uniji s kraljevinom Ugarskom, dok nije zapala u vrtlog političko-vojnih nesigurnosti 14. st. i turskog gospodstva.« (99).

Posljednja se posebna krunidba ugarskog kralja hrvatskom krunom obavila 1245. No, ni taj se datum ne može uzeti kao prekid personalne unije, pa tako ni 1301, koja je značila samo promjenu dinastije. Kakav je sistem vladavine zavladao po Beloševiću nakon dolaska Anžuvina? Zbog čega bi upravo 14. stoljeće bilo tako katastrofalno po Hrvatsku, kada je upravo tada ostvaren jedan od najvećih političkih uspjeha ugarsko-hrvatskog kraljevstva — zadarski mir? Dakako da ova rečenica nije ključna u tekstu o Hrvatima, te je samo usputna digresija, ali ipak pokazuje da arheolozi olako ocjenjuju razdoblja koja već pomalo izlaze iz polja njihova izravna interesa. Podsjetimo se na Babićeve tvrdnje o pravoslavlju, da ne navodimo ostale primjere.

Na kraju svog teksta Belošević je spomenuo bjelobrdsku kulturu, kojoj je trebalo posvetiti više od dvije uopćene rečenice.

Poglavljju o Hrvatima mogla bi se uputiti još jedna, možda najvažnija zamjerka: premalo je rečeno o društvu, vrlo malo o privredi. Arheološki materijal, što se najbolje vidi iz odlične Beloševićeve knjige o materijalnoj kulturi Hrvata, pruža mogućnost za daleko temeljitiji prikaz socio-ekonomskih odnosa u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. Zbog čega je onda autor odlučio pisati o političkoj povijesti, dovodeći se na tanki led srodne, ali ipak ne vlastite struke?

U tekstu o Srbima S. Ercegović-Pavlović i D. Minić takva je greška, po nešto i silom prilika, zbog malobrojnih podataka o srpskoj političkoj povijesti, izbjegnuta. Autorice su se zadržale u sferi arheologije, gradeći zaključke o svakodnevnom životu Srba uglavnom na temelju grobnih nalaza, ali i istraživanja naselja. No, ipak, ne možemo preskočiti neke tvrdnje s kojima se ne možemo složiti.

Pišući o doseljenju Srba, konstatirale su da im je Heraklije dodijelio kraj između Save i Dinarida (100). Ne vidimo na koji bi se način mogla sjeverna granica srpskog naseljavanja, pa čak ni same uprave, postaviti na Savu. Dobro je poznato da se pomicanje srpske vlasti na sjever do Save odigralo u mnogo kasnijim stoljećima. S tim je u vezi i druga primjedba, na tvrdnju da su prve biskupije u Srbiji osnovane u Beogradu 878. i Braničevu 879, što bi dokazivalo da su se Srbi pokrstili u drugoj polovici 9. st. (101). U navedeno su vrijeme obje ove biskupije bile izvan srpskog terito-

rija, te njihovo osnivanje ne može biti dokaz srpskom uključivanju u kršćansku zajednicu, bez obzira na to kada su se Srbi doista pokrstili.

O alpskim Slavenima i Slovencima pisala je Paola Korošec u najopsežnijem i najtemeljitiije sastavljenom tekstu, u kojem je omjer društvene, ekonomske, kulturne i političke povijesti ostvaren u pravoj mjeri. Možemo se zapitati, treba li doista, kako to redovito čine slovenski historičari, u Slovence ubrajati sve Slavene na širokom području od Istre do Beča i od Bavorske do Balatona?

Želimo li na kraju ocijeniti sve naše tekstove kao cjelinu, možemo biti zadovoljni. No, ubuduće bi u sličnim publikacijama bilo neophodno osigurati i suradnju historičara, pa bi mnoge nejasnoće, vjerujem, bile izbjegnute. Naši su tekstovi popraćeni, kao uostalom i svi ostali, bogatim likovnim prilozima: crtežima, fotografijama, kartama. Najviše likovnog materijala vezano je uz tekst o Hrvatima, što donekle ublažava, čini nam se, krivo određeni omjer tekstova. Nije uvijek uputno brojati stranice, ali nam ipak nije jasno kako to da su Slovenci obrađeni na 8,5 stupaca, Makedonci na 7, Srbi na 5, a Hrvati samo na 4,5? Po sačuvanosti arheološkog materijala i pisanih izvora, trebalo bi biti, ako ne baš sasvim obratno, a ono bitno drugačije.

Knjiga urednika J. Herrmanna vrijedan je doprinos boljem poznavanju slavenskog svijeta. Pred nama se otkrivaju sve njegove bliskosti i razlike, a mnogobrojne likovne rekonstrukcije naselja i tehnički izvanredne fotografije omogućavaju nam stvaranje predodžbe o davno minulom životu. Djelo je to koje bi svakako valjalo prevesti, jer u našoj vlastitoj literaturi nema ničega sličnoga.

Neven Budak

NORMAN FOSTER: HODOČASNICI, GZH 1986 (DIE PILGER, 1982)

prijevod Michelin Popović, urednik biblioteke Albert Goldstein

U oskudnoj produkciji vlastitih knjiga i prijevoda što bi trebale osvijetliti nacionalno i općeevropsko srednjovjekovlje, svako je novo izdanje dobrodošlo. To je ujedno i jedino opravdanje za objelodanjivanje Fosterove knjige, koju možemo po mnogočemu smatrati izdavačkim promašajem. Očekivali bismo da će knjiga, objavljena od renomiranog izdavača (Fischer Verlag, Frankfurt a. M.), pružiti suvremenu i sintetiziranu informaciju o hodočašćima, jednoj od najfascinantiijih pojava srednjega vijeka — u prvom redu povijesti njihova mentaliteta. Literature koja hodočasnike tumači s raznih aspekata (psihološkog, zemljopisnog, gospodarskog, sociološkog) ima dovoljno, a da se na njenom temelju napravi znanstveni sažetak. Fosterova je knjiga, međutim, prije nalik na senzacionalističku publicistiku u kojoj se tisuće pretvaraju u milijune, a na žalost, nije daleko ni od običnog protu-crkvenog pamfleta što s historiografijom nema veze. Kako inače shvatiti tvrdnje da je Crkva »svojim postupcima terorizirala (...) evropske kršćanske narode stotinama godina.« (19), ili da »Očito opati mnogo češće krađu i počinjaju druge prekršaje nego što se misli.« (155)? Autor hodočašća

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 20

ZAGREB

1987.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 1.000 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 20

Za izdavača
dr. *Nikša Stančić*

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

ANTIC dr. LJUBOMIR, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

BERTOŠA SLAVEN, student Filozofski fakultet, Zagreb

BRANDT dr. MIROSLAV, ul. Socijalističke revolucije 73, Zagreb

BUDAK mr. NEVEN, Filozofski fakultet, Zagreb

IVELJIĆ ISKRA, Ilica 165, Zagreb

JANEKOVIĆ-RÖMER ZDENKA, Filozofski fakultet, Zagreb

JURIŠIĆ IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

LAUŠIĆ dr. ANTE, Centar za istraživanje migracija, Trnjanska bb, Zagreb

LOVRENOVIĆ mr. DUBRAVKO, Račkog 1, Filozofski fakultet, Sarajevo

MIJATOVIĆ ANĐELKO, P. Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb

MIROŠEVIĆ mr. FRANKO, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb

OČAK dr. IVAN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest, Krčka 1

PARNICA ROBERT, student Filozofski fakultet, Zagreb

PAVLIČEVIĆ dr. DRAGUTIN, Filozofski fakultet — Zavod za hrvatsku povijest,
Krčka 1, Zagreb

PERIĆ dr. IVO, Istraživački centar JAZU, Lapadska obala 6, Dubrovnik

ROKSANDIĆ mr. DRAGO, Filozofski fakultet, Istorijjski seminar, Čika Ljubina
18—20, Beograd

STRČIĆ dr. MIRJANA, Kumičićeva 42, Rijeka

STRČIĆ PETAR, Arhiv Hrvatske, Zagreb

STUBLIĆ ZLATKO, Vlaška 12, Zagreb

SZABO dr. AGNEZA, Muzej grada Zagreba, Zagreb